

mokšade juurde. Eesti Rahva Muuseumis olevaid soome-ugri kogusid tutvustas käesoleva väljaande autorile põhjalikult muuseumi teadur Svetlana Karm, ilma kellela olnuks selle peatüki kirjutamine võimatu.

Art Leete kirjutab, et eestlasi seob soome-ugrilastega ja paneb neile omaseid ühisjooni otsima alates 18. sajandist ühendav tunnus – keelesugulus. Eesti Rahva Muuseum on soome-ugrilastega seotud “teaduslik-patriootilist püüdmist” pidevalt silmas pidanud. 1960. aastast 1990. aastate alguseni toimus soome-ugri kogumistöö suure hooga. Alates 1990. aastate algusest on ERMi soome-ugri uurimistöö olnud peamiselt projektikeskne ja seda on suunanud rahvusvahelised muutused teaduses. Uuritakse soome-ugrilasi sellistena, nagu nad on reaalses kultuurikeskkondades, poliitiliste, ühiskondlike, majanduslike ja kultuuriliste mõjutuste väljades ning nende endi individuaalseid ja kollektiivseid arusaamu ning püüdlusi arvestades (Leete 2008: 5).

Esimene Eesti Rahva Muuseumi soome-ugri kogule aluse pannud esemekogu oli mordva oma (ERM B 1:1–7). ERMi arhivaar Kristi Ütt (praegu Umalas) on selle kogu päritolu kohta kirjutanud blogiloo, mille esitame siinkohal muutmatul kujul.

Kristi Üti blogilugu

“Esimesed 7 mordva eset saabusid 1913. aastal Penza kubermangu Saranski kreisist Bolšije-Remesjonki vallast, Malõje-Remesjonki ja Malõje Maresjevo küladest, on (ersa) talurahva käest saadud ja muuseumis arvele võetud. Seal töötanud mõisa valitseja Peeter Savi (ka Savvi) kogus eksponaadid 1913. a.” (Ütt 2013). Kristi Ütt kirjutab: “Alljärgnev kiri saabus Eesti Rahva Muuseumisse 14. veebruaril 1913. Kirja autor, Võrumaalt Väimelast pärit arvatavasti 1869. aastal sündinud Peeter Savi (ka Savvi), oli muuseumiga kirjavahetuses seoses Mordva rahvarõivastega, mida tal oli võimalik Venemaalt Penza kubermangu mordvalaste küladest hõlpsasti hankida, kuna ta oli sealkandis mõisavalitseja ametit pidamas. Kirjavahetusest on näha, et Peeter Savi aitas ERMi hea meelega nii vanavara muretsemisel kui ka muuseumi tutvustamisel ja kohalike eestlaste kaasamisel muuseumi tegevusse. Mõisavalitsejana oli ta suure mures valduste majandamise ja ebasobiva tööjõu pärast ning palus muuseumil endale saata või soovitada haritud eestlastest karja- ja linakasvatuse eksperte. Peeter Savi poolt Saranski kreisist kogutud Mordva rahvuslikud esemed on muuseumis arvele võetud esimese soome-ugri rahvaste koguna (ERM B 1:1–7). Juba oma esimese kirjaga oli Savi lähetanud muuseumi fotokogu täienduseks ühe ülesvõtte kohalikest mordva naistest kaunites rahvarõivastes (ERM Fk 284:1)” (Ütt: 2013).

Foto 2. Mordva naise särk
“pokchs-arzth panara”. ERM B 1:3.

Foto 3. Mordva naise peakate. ERM B 1:1.
“pangu”.

Foto 4. Mordva narmaspöll “pulakchs”. ERM B 1:6.

Foto 5. Mordva kahe käe jooginõu “kafto pulluse käze”. ERM B 1:7.
Esemed on korjanud Peeter Savi Saranskist Penza kubermangust
1913. aastal (Ütt 2013).

3./II. 1913

M. T.

Austatud herra Eisenschmidhile Tartus

Teie kirja olen ma kätte saanu, kus ma näen, et minu saadetus Mordwa naesterahwa ülikonna jagu Pulakchs, teil eesti rahwa museumis tähtjas asi on, olen ma selles asjas weel sammusi teinud ja nõnda üksikuid mordwa naesterahwa ülikonna jagusi kätte saanu, mida ma teile Tartuse 29 Jaanuaril s.a. ära saatsin.

Need allpool tähentatud üksikut ülikonna jaud on Penza kubermangust Saranski kreisis Bolchse-Remesonki wallast, Maloje-Remesonki ja Maloje-Maresewo küladest Mordwa (Arsa) talu rahwa käest saadut.

- 1) “Pangu“ Mordwa naesterahwa peapael kannetaw tanu sarw, seda kandsid naased, praegusel ajal mitte pruukitut, kanneti 15–20 a. eest, wana ligi 40 a., kes asja tegija ei ole teada, ostsin ta Maloje-Remesonki külast Aleksei Altõchskini käest.
- 2) “Kanewa-paze“ mordwa neiudepeapael. Kannetaw peapael, seda kantsid neiud, kanneti 10–15 a. eest, wana ligi 20 a.
- 3) “Pokchs-arzth panara“ Särk mida mordwa naesed kui ka neiud kantsid, praegusel ajal kannawa ainult wanad naesed, wana ligi 10 a.

- 4) "Ikilka-paza" Põll mida naesed kantsid, kenneti ka 10–15 a. eest, wana ligi 15 a. Kanewa-paze, Pokchs-arzth panara, Ikilka-paza on Maloje-Maresewo külast Marje Kasotsowa käest ostitud, tema oma käsitöö.
- 5) "Rutza" mantel mida ainult naesed kantsid pühapäewatel ja pidutel, kanti 4–6 a eest, ta on Marje Makolkina käest ostetu, tema oma käsitöö, wana ligi 10 a.
- 6) "Kafto pulluse käze" Kahe käe nõu, mida pidutel sai pruukitud 20 a. eest, ta on Maloje-Remesowki külast Aleksei Aletõchskini käest ostetu.

Pulakschs mida ma teile ennem saatsin, on Maloje-Maresewo külast Anna Moskini käest ostestu, tema oma käsitöö 10 a wana. Pulakchsi kantsid naesed kui ka neiud, praegusel ajal kannawad ainult wanad naesed, mis ajast neid mordwa naeste rahwa riideid kandma hakati ei tea siin keski ütleda, nüüdsel ajal on need rahwa riidet iga päewaga kaduma minemas, noorem sugu ei kannu neid enam, kannawa sitsi riideid wene rahwa moe järele, Mordwa külates wõib ainult wanu naini oma rahwa riietes näha.

Kui ma olin need üksikut ülikonna jaud ära ostnu (mida ma teile saatsin) tuli minu juure mordwa wana eit ja pakus minule oma rahwa riideid omas täies ehtes, mida 20 a. eesti kanti, ülikond on kaunis tore ja uus, ka saapad on alles, ta nõuab täis naeste riiete eest 15 rubla, ka meeste riideid on weel wõimalik kätte saada, meeste riidet täies ehtes maksawa 5 rubla, nii et 20 rublaga wõiks kaks ülikonda kätte saada.

Siin ümbruskonnas on hea hulkake eestlasi, kes wõiks ka selles asjas kaasa aitada, ainult neid on selleks tarwis üles äratada et eesti rahwa museumi heaks miskid ära teha, kahjuks puutub selleks museumi juhatus-kiri.

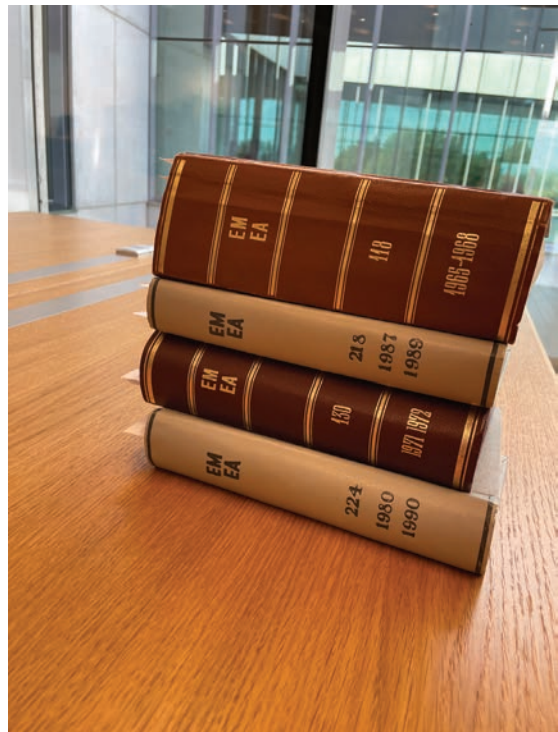

Foto 6. ERMi etnograafiline arhiiv. Ersasid ja mokšasid puudutav käsikirjaline andmestik on talletatud neis neljas köites. Natalia Ermakovi foto 2022.

Foto 7. ERMi välitööde päevikud Mordva ekspeditsioonidelt.
Natalia Ermakovi foto 2022.

Kui see saadetus mis ma teile saadsin museumis huwitaw ja tähtis on ja teilt museumi juhatus kirja olen saanu, loodan ka tulewikus eesti rahwa museumi heaks miskid ära teha.

Austusega P. Sawi

(ERM A f 1, n 1, s 36. Kiri on avaldatud muutmata kujul, vana kirjaviis on normeerimata.)

Käesoleva peatüki valmimisele tõhusalt kaasa aidanud Svetlana Karmi sõnul saadi kaks aastat hiljem, 1915. aastal Voldemar Rosenstrauchilt juba 57 eset (ERM B 2) Penza ja Saratovi kubermangust, Evald Paavo kogutud kaks komplekti naisterõivaid, kokku 13 eset Penza kubermangust (ERM B 4) ja ka Helsingi ülikooli tudengilt Armas Otto Aapo Väisänenilt (hilisem kuulus muusika-uurija) Samara kubermangust kogutud mordva ehteid ja rahvarõivaid (7 eset, ERM B 3). Nii eksponeeriti 1928. aastal Raadil toimunud hõimurahvaste näitusel seitset mordva rõivastesse riietatud mannekeeni ja üksikuid esemeid. Kokku oli näitusel 14 mannekeeni, millest oli kolm ingeri, kaks liivi, üks mari ja üks udmurdi rõivastes (Ränk 1929; Karm, Nõmmela, Koosa 2008a: 8–9).

1926. aastal ilmus ERMi aastaraamatus Eerik Laidi arheoloogia ja etnograafia piirimaid käsitlev artikkel mordva sõlgedest, kus ta kirjeldas üheksat ERMis leiduvat etnograafilist sõlge ning andis ülevaate mordva sõlgede tüpoloogilisest arengust ja praktilisest otstarbest, tuginedes varasematele publikatsioonidele ning Vene arheoloogide kaevamisaruannetele ja teistes muuseumides olevatele samasugustele esemetele. 1932. aastal kaitses ta Tartu Ülikoolis etnograafia-

alase magistritöö “Mordvalaste etnograafiliste sõlgede ajalugu“. Mordva naiste traditsioonilise rõivastuse ajalooga seotud teemat käsitles Laid ka hiljem kahes saksakeelses artiklis (Laid 1949, 1950).

Eesti Rahva Muuseumi töötajad hakkasid ersa ja mokša rahvaid uurima alates 1965. aastast. Esimese reisi Mordvasse tegi Eevi Saarde (Astel). 1972. aastal sõitis Ülo Maaring Mordva ANSV-sse, samuti toimusid aastail 1983–1987 põhjalikud välitööd Mordvas, Tatarstanis ja Baškortostanis ersade ja mokšaga asustatud aladel Heno Sarve (1954–2010) juhtimisel. Uuringud korraldati koostöös Mordva Riikliku Ülikooliga. Viimased uuringud viidi läbi aastatel 1988–1989 Marika Mikkori juhtimisel. Ekspeditsioonidel koguti esemeid, tehti pilte ja jooniseid, koostati etnograafilisi tekste ja päevikuid, mis laekusid hiljem muuseumikogudesse. Nii ERMi töötajad kui ka folkloristid ja keeleteadlased on kirjutanud välitöömaterjalide põhjal mitmeid uurimusi. Näiteks Marika Mikkor kirjeldas sünni- ja matusekombeid (1994, 1998), Kadi Sarv koostas rõivaelementide sõnastiku, Heno Sarv lõi ülevaate ajaloost ja demograafiast (vt <http://www.folklore.ee/rl/folkte/sugri/mordva>) ning kaitses doktoritöö Venemaa suuremate soome-ugri rahvaste (mordva, mari, udmurdid) arvukusest ja migratsioonidest 18.–20. sajandil (2002). Muuseumi kogud ja Eesti teadlaste tööd on tänapäeval Mordvas kahjuks vähe tuntud (Mokšin 1993: 212–213).

Valdav osa ERMi mordva kollektsiooni (v.a päevikud ja käsikirjaline etnograafiline arhiiv) on digiteeritud ja nähtav Eesti muuseumite veebiväravas (www.muis.ee). Aastatel 2023–2024 digiteeris fotograaf Arp Karm soome-ugri rahvaste fotokogud, sh ca 2000 mordva pilti, mis on kättesaadavad kõigile soovijatele. Soome-ugri rahvaid, teiste seas ka mordvalasi tutvustab ERMi 2016. aastal avatud püsinäitus “Uurali kaja”, kus soome-ugri kultuuri, naiste ja meeste maailma näidatakse läbi koduste tegemiste, elatusalade ja maailmapildi. Näituselt saab huviline vastuseid küsimustele ka soome-ugri keelte ja geenide, asuala ja rahvaarvu kohta.

ERM on käinud seitsmel korral välitöödel Mordvas, ja nende käikude kohta on olemas päevikud. Olles ise ekspeditsioonidel osaledes käinud talust tallu, esitan siinkohal ühe välitöödel kirjutatud päeviku (kirjaviis muutmata), et lugejal tekiks arusaam, kuidas see kulges, samuti annab see aimu eesmärkidest ja väljakutsetest. Valitud päevik jäädvustab 6.–16. juulini 1987. aastal toimunud välitööd.

Arvan, et suure tõenäosusega pakub päevik lugejale palju põnevat informatsiooni ja tekitab erinevaid tundeid. Päevik vahendab, kuidas rongis nähti mordva ornamenti, bussisõitu linnast küladesse, kohaliku maastiku avastamist, ööbimist pioneerilaagri “punanurgas” ja palju muud.